

Monumentenblad

Gemeentelijk monument overeenkomstig Erfgoedverordening 2010.

Datum aanwijzingsbesluit : 4 september 2018

Complex NRE-terrein gasfabriek: gebouwen 2, 4, 5, 7, 8, 9, 10 en 11

Architect : diverse architecten (zie omschrijving per gebouw)

Adres : zie overzicht op p.7

Bouwperiode : 1899-1960

Kadastrale situering : zie overzicht op p.7

Coördinaten : x = 161987,81
y = 383261,63

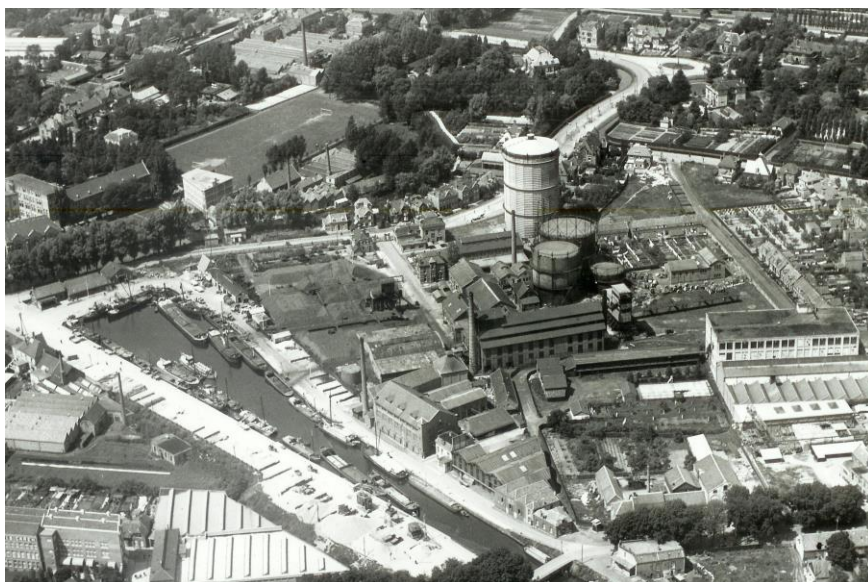
Redengevende omschrijving gemeentelijk monument

Korte historische schets van het terrein

De eerste gasfabriek (particuliere onderneming) van Eindhoven (1857) bevond zich aan de Paradijslaan. Nadat de gemeente de fabriek had overgenomen werd in 1899 een nieuwe locatie nabij het Eindhovens Kanaal (aangelegd in 1846) gezocht. Dit was een geschikte locatie omdat de kolen relatief eenvoudig over het kanaal aangevoerd konden worden en de vervuilende gasfabriek op grotere afstand kwam te liggen van het drukbevolkte centrum van de stad. Op 28 juli 1899 werd de eerste steen gelegd van de nieuwe gemeentelijke gasfabriek. Vanaf januari 1900 was de nieuwe gasfabriek in bedrijf. De groeiende vraag naar gas en de verandering in het productieproces maakten dat steeds opnieuw geïnvesteed moest worden in de fabriek. Nieuwe gebouwen verrezen en oude gebouwen werden aangepast of gesloopt. De groei van de fabriek was onder meer te danken aan het groeiende aantal toepassingen van het gas. Ook liftte de gasfabriek mee op de snelle groei die Philips doormaakte; in 1920 nam het bedrijf 40 procent van de productie af.

In 1909 gaf de gemeente toestemming voor de bouw van een electriciteitscentrale aan de Dommelhoeftstraat (gebouw 10). Tot dan toe was de enige elektriciteitsvoorziening in Eindhoven in handen van Philips. De Maatschappij Peelcentrale exploiteerde de energiecentrale van 1912 tot 1915, toen het faillissement moest worden aangevraagd. De Peelcentrale kwam daarna in handen van het Gemeentelijk Electriciteitsbedrijf (G.E.B.). In 1924 werd een watergasfabriek met zuiverhuis aan het terrein toegevoegd. De gasfabriek ging eind jaren '20 een nieuwe fase in, toen een nieuwe techniek het mogelijk maakte gas over een lange afstand naar steden te transporteren. Een plan werd uitgewerkt om het gas uit de Zuid-Limburgse Staatsmijnen via leidingen naar Eindhoven te halen. De 'import' van dit gas had vele voordelen: het was goedkoper, van betere kwaliteit, constanter van samenstelling en droger.

Op het terrein van de gasfabriek vond een omslag van productie naar distributie plaats, wat tot gevolg had dat vele gebouwen hun oorspronkelijke functie verloren. Na de oorlog groeide de afzet van het gasbedrijf dankzij de expansie van de stad, vergroting van het distributienet met enkele Kempische dorpen en doordat het aantal toepassingen voor gebruik van gas toenamen. Om de groei van het bedrijf op te vangen verrezen in de jaren '50 enkele nieuwe gebouwen. In de decennia erna nam het belang van het terrein af en bleven er voornamelijk werkplaatsen, magazijnen en kantoorfuncties over.

Het NRE-terrein en het Eindhovens Kanaal op een luchtfoto uit 1928

Cultuurhistorische waarden

Als totaalensemble zijn de gebouwen op het NRE-terrein van grote cultuurhistorische waarde vanwege hun directe relatie met de industriële ontwikkeling van Eindhoven, die aan het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw een ruimtelijke zwaartepunt kende rondom het havenhoofd van het kanaal. Tevens geeft de voortdurende ontwikkeling van het terrein blijk van de ongekennde groei die de stad Eindhoven gedurende de twintigste eeuw doormaakte. Een belangrijk moment was eveneens de overgang

van gasproductie naar –distributie. De aanwezige monumenten op het terrein vormen als ensemble de ruimtelijke weerslag van deze historische en maatschappelijke ontwikkelingen.

Ensemblewaarden en stedenbouwkundige waarden van het complex

Op het NRE-terrein is sprake van een zeer waardevol industrieel-historisch ensemble, waarvan alle gebouwen gerelateerd zijn aan de ontwikkeling van de gemeentelijke gasfabriek en de ontwikkeling van de Peelcentrale. De gebouwen staan in losse schikking, maar zijn allen wel op soortgelijke wijze georiënteerd. Dit kenmerkt de voortdurende ontwikkeling die het terrein heeft ondergaan. De afzonderlijke historische gebouwen ontleen hun kracht en monumentale waarde aan hun ensemblewerking, die tot uitdrukking komen in de zichtbare relaties tussen de gebouwen in verschijningsvorm, oorspronkelijke functie en historische context. Het terrein vormt een onderdeel van het Havenkwartier, een waardevol historisch gebied rond de kop van het kanaal. Het NRE-terrein is ingebed tussen een groot aantal historische structuren en (deel)gebieden namelijk het kanaal, de Tongelresetraat, het Villapark en Dommel / Nachtegaallaan. Aan de Nachtegaallaan, die het gebogen verloop van de Dommel volgt, domineert de toren van gebouw 2 als zichtas zowel vanuit het noorden als vanuit het westen.

Beschrijving van de afzonderlijke gebouwen en korte weergave architectuurwaarden

Voor ieder gebouw is een afzonderlijke bouwhistorische waardenstelling opgesteld. Deze waardenstelling beschrijft in detail de bouwhistorische en architectuurhistorische waarden en vormt de basis voor de monumentenstatus en de beoordeling bij ingrepen.

Naast deze afzonderlijk te raadplegen gedetailleerde waardenstellingen volgt hieronder een korte beschrijving per pand:

Gebouw 2 – Toonzaal met magazijn

Naar aanleiding van het besluit om de gasproductie te staken en over te schakelen op de distributie van mijn gas, ontstond een vraag naar nieuwe bouwtypen. Gebouw 2, een in 1930 ontworpen magazijn met toonzaal, is er daar één van.

Opvallend in het ontwerp is de L-vormige plattegrond en de

gebogen straatgevel. Beide zijn het gevolg van aanpassingen aan een bestaande situatie: de rooilijn van de Nachtegaallaan en de aanwezigheid van de watergashouder.

De grote vensters op de begane grond van het tweelaags bouwdeel aan de Nachtegaallaan vormen een sterke verwijzing naar het oorspronkelijke gebruik als toonzaal. De overgang op het haaks op de toonzaal gerichte magazijn wordt geaccentueerd door een als torenelement uitgevoerde entreepartij, een element dat karakteristiek voor de bouwtijd te noemen is. Het magazijn heeft drie bouwlagen onder een plat dak, waarin een lichtstraat is uitgespaard.

Constructief bestaan er tussen de bouwdelen verschillen voortkomend uit de functies van de bouwdelen. Het bouwdeel aan de Nachtegaallaan heeft gemetselde gevels, een betonnen verdiepingsvloer en een houten kap, gedragen door stalen Polonceauspanten. Het magazijn heeft een betonskelet, een betonnen dak en gemetselde gevels. Tegen de noordoostgevel van het magazijn is een latere éénlaags aanbouw tot stand gekomen.

Gebouw 4 – kantine met wasruimte

Op de plek van een groot, vroeg twintigste-eeuws zuiverhuis, verrees in 1952 naar plannen van het architectenbureau R.J.C. van Buyten een gebouw met kantine en wasruimte. Het gebouw heeft één laag op een rechthoekige plattegrond onder een flauw hellend zadeldak dat wordt gedragen door een geknikt stalen vakwerkspant. Het is een architectonisch kenmerkend gebouw voor de wederopbouwperiode, typerend voor het robuuste, industriële bouwen en in beeldtaal aansluitend bij de oudste nog bestaande bebouwing op het terrein. Dit blijkt onder meer uit de als topgevel uitgevoerde voorgevel met hoekkettingen en opvallende ruitvormige vensters aan weerszijden van de entree. De entrepui is later gewijzigd.

Gebouw 5 – gasfabriek

Tot de oudste bebouwing op het huidige NRE-terrein, hoort een ensemble van architectonisch soortgelijke bouwdelen dat in 1899 of vlak daarna verrees aan wat later zou uitgroeien tot een fabrieksstraat. Het gebouwensemble is gefaseerd tot stand gekomen. De bouwdelen vertonen onderling grote samenhang, zowel in grondplan als in architectuur, en zijn zonder twijfel het werk van dezelfde architect: gemeentearchitect Kooken. Alle in kruisverband gemetselde gevels hebben segmentboogvensters en kennen een geleding met plint, lisenen en (klimmende) friezen. De vormtaal is robuust te noemen en past bij de industriële functie van de gebouwen.

Gebouw 7 – Blowerkamer

Op de plaats waar in 1950 dit gebouw tot stand gekomen is, stond tot dat moment een vroeg twintigste-eeuws gebouw waarin zich de blowerkamer bevond. Het nieuwe gebouw, eveneens met blowerkamer, heeft een rechthoekige plattegrond en een dak op gebogen betonnen spanten. Het gebouw had oorspronkelijk twee niveau's; een souterrain en een begane-grondniveau. Het is een architectonisch kenmerkend gebouw voor de wederopbouwperiode met evenzo kenmerkende, betonnen draagconstructie. In 1977 vond er een vrij ingrijpende verbouwing plaats waarbij in het gebouw een bewakingscentrum en een kantoorruimte werden gecreëerd. Tijdens deze verbouwing verdween het souterrain waardoor de begane grond op maaiveldniveau kwam te liggen en de vensterindeling wijzigde. In deze periode is ook de moderne aanbouw onder platdak gerealiseerd. Deze aanbouw behoort niet tot de monumentenstatus.

Gebouw 8

Dit uit drie bouwdelen bestaande ensemble hoort, met gebouw 5, grotendeels tot de oudste bebouwing op het terrein. Het oudste van de drie bouwdelen (zuidwestzijde) is vrijstaand gebouwd, vermoedelijk in 1899. Het bouwdeel heeft één bouwlaag op een rechthoekig grondplan onder een flauw hellend dak waarvan de pannen op een bepaald moment zijn vervangen door golfplaten. De dakconstructie wordt gedragen door voor de bouwtijd kenmerkende Polonceauspanten, in staal uitgevoerd. Het tweede bouwdeel is hier in het eerste kwart van de twintigste eeuw, geschakeld tegenaan gezet. In opzet is hier eveneens sprake van een éénlaags gebouw op een rechthoekige grondslag. Het flauwhellende zadeldak, gedragen door stalen Polonceauspanten heeft hier echter nog wel dakpannen. Kenmerkend voor het industriële bouwen rond 1900 is de toepassing van een lichtstraat in de nok. De lichtstraat heeft een met pannen gedekt schilddak en zorgde, naast daglichttoetreding, ook voor de nodige ventilatie.

De architectuur van de gevels van deze bouwdelen wordt gekenmerkt door het schoon uitgevoerde metselwerk en de toepassing van in baksteen uitgevoerde lisenen, (klimmende) friezen en lijstwerk. Vensters en deuren zijn grotendeels oorspronkelijk. Er is sprake van een duidelijke architectonische samenhang tussen dit gebouw en gebouw 5. Beide zullen zijn ontworpen door gemeentearchitect Kooken. Rond 1950 is het ensemble uitgebreid met een klein bouwdeel onder een lessenaardak. Dit bouwdeel behoort niet tot de monumentenstatus.

De architectuur van de gevels van deze bouwdelen wordt gekenmerkt door het schoon uitgevoerde metselwerk en de toepassing van in baksteen uitgevoerde lisenen, (klimmende) friezen en lijstwerk. Vensters en deuren zijn grotendeels oorspronkelijk. Er is sprake van een duidelijke architectonische samenhang tussen dit gebouw en gebouw 5. Beide zullen zijn ontworpen door gemeentearchitect Kooken. Rond 1950 is het ensemble uitgebreid met een klein bouwdeel onder een lessenaardak. Dit bouwdeel behoort niet tot de monumentenstatus.

Gebouw 9 – zuiverhuis

Dit gebouw is in 1924 ontworpen als zuiverhuis. De bijbehorende watergasfabriek en gashouder zijn verdwenen. Het voormalige zuiverhuis is een relatief klein gebouw op een rechthoekige plattegrond. De geklonken stalen draagconstructie staat op bakstenen en poeren. Het gebouw heeft een zadeldak met lichtstraat en is aan weerszijden voorzien van een overkapping met plat dak. Het betonnen en flauw hellende zadeldak wordt gedragen door een aantal dubbele Polonceauspanten en vormt één geheel met het platte dak van de aankappingen. Het dak heeft cassetten. Aan het begin van de jaren zestig raakte de watergasinstallatie in onbruik. Het zuiverhuis verloor hierdoor haar oorspronkelijke functie en werd in 1964 omgebouwd tot magazijn. Tijdens de verbouwing is een nieuwe vloer aangebracht en zijn de overkappingen dichtgemetseld. De vensters in de lichtstraat zijn vernieuwd. In het vrij sobere ontwerp valt vooral de weinig voorkomende combinatie van een stalen draagconstructie, gemetselde gevels en een betonnen dak op.

Gebouw 10 – Peelcentrale

Met de bouw van de voormalige elektriciteitscentrale, een particuliere onderneming, werd begonnen in 1909. Het gebouw bevindt zich aan de Dommelhofstraat, aan de rand van het NRE-terrein. De oorspronkelijke bouwmassa, een tweelaags bouwdeel op een rechthoekige plattegrond onder een flauw hellend zadeldak gedragen door Polonceauspanten, is in de loop van de twintigste eeuw uitgebreid tot een ensemble van vier bouwdelen, samen in grondplan een rechthoek vormend. De architectuur van het oudste bouwdeel wijkt weinig af van de oudste gebouwen van de gasfabriek. Er is gewerkt met gemetselde gevels, voorzien van lisenen (verzwaringen die de posities van de Polonceauspanten markeren). De architectuur is sober te noemen; lijstwerk ontbreekt en per travee is er één venster op beide niveau's.

Haaks op dit bouwdeel, aan de Dommelhofstraat, bevindt zich een jonger bouwdeel dat in opzet nagenoeg gelijk is aan het hierboven beschreven bouwdeel: twee lagen op een rechthoekige plattegrond onder een door Polonceauspanten gedragen, flauw hellend zadeldak. De gevels ontberen lisenen. De architectuur is hierdoor en door de koppeling van vensters en de toepassing van een versnijding op het niveau van de verdiepingsvloer, meer horizontaal en iets minder robuust van aard. In de oksel van beide bouwdelen staan twee bouwdelen, bescheiden in omvang, onder platte daken. Een deel van de oorspronkelijke gevelopeningen is in de loop der tijd gewijzigd.

Gebouw 11 – Ontvangst- en distributiegebouw

De sober expressionistische architectuur van gebouw 10, is geënt op het strikt functionele karakter van het gebouw, dat in 1930 werd gebouwd als ontvangst- en distributiepunt van het gas dat vanuit de Limburgse Staatsmijnen werd aangevoerd. Het éénlaags gebouw heeft een rechthoekige plattegrond onder een met pannen gedekt schilddak waarvan de bakgoten ver uitsteken. De nok is gesierd met een ventilatiestraat. Het pand, waarvan de gevels in vrijwel authentieke staat verkeren, markeert de belangrijke overgang van gasproductie naar gasdistributie.

Omvang gemeentelijk monument

Blauwe en groene kleuren: omvang van het beschermde monument inclusief uitstekende bouwonderdelen
Gele kleur en witte gedeelten: hoort niet bij het monument

Situatie bij besluit op 4 september 2018:

Gebouw	Adres	Kadastrale situering
2	Nachtegaallaan 13a-j, Gashouder 1-5	Tongelre F 2170
4	Gasfabriek 3	Tongelre F 2221
5	Gasfabriek 5	Tongelre F 2214 , Tongelre F 2216
7	Gasfabriek 3a	Tongelre F 2218
8	Gashouder 24 en 26	Tongelre F 2220
9	Gashouder 4 en 6	Tongelre F 2156, Tongelre F 2157
10	Dommelhofstraat 28	Tongelre F 2220
11	Dommelhofstraat 26	Tongelre F 2152